

دو فصلنامه پژوهش‌های علوم نظامی دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)،
سال چهارم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲: ص ۱-۲۶

اصول دفاعی از منظر نهج البلاغه با تأکید بر نامه ۵۳

حسین آزادی‌نژاد^۱، عباسعلی فضائلی‌نیا^۲، علی‌اصغر بیک^۳

دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۳

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۲

چکیده

امام علی (ع)^۴ اسوه کاملی هستند که در مکتب اسلام پرورش یافته‌اند. به شهادت تاریخ، ایشان در صحنه جنگ اسوه کامل یک فرمانده، در سیاست و حکومت‌داری اسوه کامل یک حاکم، در خانواده اسوه کامل یک همسر و پدر و در کرسی قضاوت تک نمونه تاریخ در قضاوت و عدالت هستند. یکی از منشورهای حاکمیتی، مدیریتی و فرماندهی؛ نامه‌ای است که مولای متقیان به مالک اشتر نخعی هنگام انتصاب ولایت‌عهدی مصر مرقوم فرموده‌اند. این پژوهش سعی دارد بر اساس نامه ۵۳ نهج‌البلاغه و بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در خصوص این نامه، اصول دفاعی اسلام را استخراج کند. بدین منظور هدف اصلی تحقیق، تعیین اصول دفاعی اسلام از نگاه امام علی (ع)^۵ طرح گردید؛ که متناسب آن سؤال تحقیق شکل گرفت. روش مورد استفاده این تحقیق توصیفی-تحلیلی با رویکرد کیفی از نوع کاربردی است. جامعه آماری این تحقیق برای تأیید اصول استخراج‌شده و اولویت‌بندی آن‌ها، ۱۵ نفر متناسب با ویژگی‌های مدنظر گرفته‌شده در متن مقاله انتخاب‌شده‌اند.

نتایج تحقیق، حاکی از آن است که اصول دفاعی اسلام از منظر نامه ۵۳ نهج‌البلاغه عبارت‌اند از: خدامحوری؛ ولایتمداری؛ انضباط-آموزش و قانون‌مداری؛ تسلط اطلاعاتی؛ بازدارندگی؛ دفاع پایدار مردم پایه؛ بسیج منابع و امکانات؛ چابکی و انعطاف‌پذیری؛ شایسته‌سالاری و ظلم‌ستیزی.
واژگان کلیدی: رهنامه؛ اصول دفاعی؛ مکتب اسلام؛ نامه ۵۳ نهج‌البلاغه.

۱- دکترای دانشگاه عالی دفاع ملی

۲- دانشجوی دکترای دانشگاه عالی دفاع ملی

۳- استادیار دانشگاه دافوس ارتش جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

با عنایت به اصول بنیادین گفتمان انقلاب اسلامی که رویکرد خوداتکایی و ایجاد توانمندی داخلی و مقابله با سلطه استکبار جهانی و دفاع از مستضعفین و مظلومین را دنبال می‌کند، می‌بایستی نسبت به تدوین رهنامه و اصول دفاعی گام برداری‌های مناسبی صورت گیرد، به‌طوری‌که در سطح ملی، اصول و مبانی پایه و قواعد کلی برقراری و حفظ و استمرار دفاع ملی را در تمامی ابعاد و در شرایط مختلف در هنگام جنگ و صلح در کشور بیان نموده و چگونگی استفاده از نیروهای نظامی و انتظامی را در برقراری و حفظ امنیت داخلی و خارجی تعیین نماید.

به دلیل موقعیت حساس و ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران که به‌عنوان پل ارتباطی بین سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا در جهان مطرح است، هرگونه تحولات داخلی آن، در ورای مرزهایش اثرگذار بوده و هرگونه اتفاق و دگرگونی‌های خارجی نیز در داخل کشور تأثیر دارد. وجود بحران‌های نظامی و امنیتی در منطقه غرب آسیا که در دهه‌های اخیر، خطر جنگ در سطوح منطقه‌ای و جهانی را افزایش داده است و وجود شرایط سیاسی تاریک و مبهم بین‌المللی ازجمله توسعه و افزایش پایگاه‌های نظامی در اطراف مرزهای کشورهای شورمان و سلطه نظامی آمریکا به‌منظور مهار و تنگ کردن محاصره انقلاب اسلامی ایران؛ بر اهمیت و ضرورت پرداختن به اندیشه و آموزه‌های دفاعی و امنیتی، تأکید می‌نماید. لذا جهت افزایش توانمندی و کارآمدی نیروهای مسلح و به‌منظور ارتقاء اقتدار دفاعی در حوزه نظامی-امنیتی، باید اصول راهبردی که برگرفته از اصول کلی و بنیادین، راهنمای عمل و پشتیبانی در طرح‌ریزی و عملیات نیروهای مسلح در حوزه نظامی-امنیتی است، تدوین گردد که چنین اصول و رهنامه‌ای به‌مثابه‌ی راهنمای مشترک و مجموعه‌ای از اصول و چارچوب‌های ساختاریافته‌ای است که چگونگی فعالیت‌های دفاعی نیروها و سازمان‌ها را در سطوح مختلف تعیین می‌نماید.

اصول دفاعی جمهوری اسلامی ایران برای تحقق اهداف، منافع ملی و اقتدار کشور می‌تواند از دیدگاه دقیق و نافذ امیرالمومنین(ع) به واقعیت‌های جهان و جامعه نگاه کند و در این شرایط حساس زمانی که بیش از هر زمان، عطش پذیرش معارف اسلامی، در همه

کشورها مشهود است و با توجه به مسائل و مشکلات و نیازهای جامعه می‌تواند بخشی از ابعاد معارف و اصول دفاعی را با ترسیم نقشه‌ی راه اصول دفاعی جمهوری اسلامی برای جوانان مشخص نماید تا نسل آینده بتواند بیش از پیش به جامعه مطلوب حضرت امیر(ع) نزدیک شود.

بنابراین، مسئله اصلی این تحقیق این است که: «تاکنون مبانی و اصول دفاع در اسلام از منظر نهج البلاغه ارائه نگردیده و اگر ارائه گردیده جامع و کامل نیست». لذا دغدغه محقق عدم شناخت به مبانی و اصول دفاعی از منظر نهج البلاغه بوده و می‌خواهد بگوید که: اصول دفاع در اسلام از منظر نامه ۵۳ نهج البلاغه کدام است؟

هدف: دستیابی به اصول دفاعی از منظر نامه ۵۳ نهج البلاغه که متناظر آن سؤال تحقیق به شرح ذیل طرح گردیده است.

اصول دفاعی جمهوری اسلامی از منظر نامه ۵۳ نهج البلاغه کدامند؟
این تحقیق چون به صورت اکتشافی اصول دفاعی را استخراج می‌کند، لذا از تعیین متغیر وابسته و مستقل حذر شده و همچنین فاقد فرضیه می‌باشد.

مبانی نظری و پیشینه شناسی

مبانی نظری

رهنامه: اصول و قواعد بنیادی و هدایت‌گر می‌باشد که مبتنی بر فلسفه و آرمان‌های اساسی نظام سیاسی کشور و بر پایه‌ی اندیشه‌ی رهبران و حاکمان کشور در پشتیبانی از سیاست‌ها و منافع تبیین یا تدوین می‌گردد و باعث همسوسازی در تصمیم‌گیری‌ها و هدایت طرح‌ها، برنامه‌ها و فعالیت‌های کلی نظام در راستای وصول به اهداف ملی می‌گردند (توحیدی، ۱۳۸۹: ۶۳).

رهنامه نظامی: رهنامه نظامی اصطلاحاً به مفهوم چگونگی هدایت جنگ و عملیات غیر رزمی توسط نیروهای مسلح است. به عبارت دیگر رهنامه نظامی عبارت است از «اصول اساسی و خط‌مشی کلی که نیروهای نظامی اقدامات خود را در پشتیبانی از اهداف ملی بر مبنای آن هدایت می‌کنند» و اینکه در زمان صلح هر کشوری بداند که در مواقع بروز حوادث نظامی و جنگی چه وظیفه‌ای داشته و طرح آن چیست؟ (قنبری جهرمی، ۱۳۹۴: ۷)، به تعبیر دیگر رهنامه

نظامی عبارت است از مجموعه نظریات و تئوری‌هایی که محیطی را که باید نیروهای مسلح در آن عمل کنند توصیف می‌نماید و روش‌ها و شرایط به‌کارگیری آن نیروها را تعیین می‌کند (نوروزی، ۱۳۸۵: ۱۴۶).

دفاع: آماده‌سازی و به‌کارگیری همه سرمایه‌های انسانی، امکانات مادی و معنوی به‌منظور پیشگیری و مقابله با هر نوع تهدید و تهاجم دشمنان خارجی و داخلی است (عبدالله خانی، ۱۳۷۶: ۱۴۹). از لحاظ اصطلاحی نیز دفاع، تدابیری است که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناورانه و ... توسط یک یا چند کشور مؤتلفه اتخاذ می‌شود؛ و به مفهومی توانایی‌های دفاع ملی بازدارندگی را تقویت می‌کند و بازدارندگی نیز به این توانایی‌ها نیرو می‌بخشد (کالینز، ۱۳۸۳: ۴۹۲). در قرآن کریم آمده است:

«فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ ۚ وَلَوْ لَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ»، «پس آنان را به توفیق خدا شکست دادند؛ و داوود [جوان مؤمن نیرومندی که در سپاه طالوت بود] جالوت را کشت و خدا او را فرمانروایی و حکمت داد و از آنچه می‌خواست به او آموخت؛ و اگر خدا [تجاوز و ستم] برخی از مردم را به وسیله برخی دیگر دفع نمی‌کرد، قطعاً زمین را فساد فرامی‌گرفت؛ ولی خدا نسبت به جهانیان دارای فضل و احسان است» (بقره، ۲۵۱)، درجایی هم به معنی حمایت و پشتیبانی قوی و مقتدرانه خداوند بکار رفته است. کلمه دفع و دفاع گاهی با حرف‌اضافه «از» و گاهی با حرف‌اضافه «ب» بکار می‌روند در صورت اول به معنای حمایت است، به‌طور مثال در سوره حج می‌فرماید: «مسلماً خدا از مؤمنان دفاع می‌کند و قطعاً خدا هیچ خیانت‌کار ناسپاسی را دوست ندارد» (حج، ۳۸). در صورت دوم به معنای سپردن امانت است. سپس بیان می‌کند که کلمه دفاع در اصل نام گوسفند نر قوی «قوچ» بوده است و چهار نفر از قراء نیز معتقدند که این کلمه دو بار در قرآن مجید به‌کاررفته و آنگاه به بیان موارد کاربرد آن پرداخته است. آیت‌الله جوادی آملی درباره دفاع می‌فرمایند: «یکی از مظاهر تمدن دفاع است. ملتی که به دفاع از خود و جامعه و انسانیت بیشتر توجه می‌کند متمدن است. دفاع از مظلوم، هرکسی که باشد و جنگ با ظالم، هرکسی که باشد، از علامات و نشانه‌های تمدن است. شعار اعراب جاهلیت این بود که از برادرت و قبیله‌ات دفاع کن هرکسی باشد. اسلام آمد و این شعار

را اصلاح کرد و گفت: دفاع از مظلوم کن هرکسی باشد، خواه برادرت خواه دیگری و جنگ با ظالم کن هرکسی باشد، خواه برادرت، خواه دیگری، این شعار اسلام است» (کلانتری و سعادت‌راد، ۱۳۹۹: ۹۷-۹۸).

جهاد یا جنگ دفاعی در اسلام تحت شرایط ذیل، اجتناب‌ناپذیر قلمداد می‌شود:

۱- علیه تجاوز: خداوند متعال در قرآن کریم در سوره بقره می‌فرماید: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۱۹۰) وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ ۚ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ ۚ وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يَقَاتِلُوكُمْ فِيهِ ۚ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ ۚ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ (۱۹۱) فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۹۲) وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ ۚ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۹۳)»، «با کسانی که با شما به جنگ پرداخته‌اند، در راه خدا پیکار کنید، ولی تعدی نکنید که خداوند ستمکاران را دوست ندارد (۱۹۰) هر جا مشرکان را یافتید به قتل برسانید و از شهرهایشان برانید چنانچه آنها شمارا از وطن آواره کردند و فتنه‌گری که آنها کنند سخت‌تر و فسادش بیشتر از جنگ است و در مسجدالحرام با آنها قتال نکنید مگر آنکه پیش‌دستی کنند، در این صورت رواست که آنها را به قتل رسانید. این است کیفر کافران (۱۹۱) اگر از فتنه‌گری و جنگ بازایستند، یقیناً خدا بسیار آمرزنده و مهربان است (۱۹۲) و با کافران جهاد کنید تا فتنه و فساد از روی زمین برطرف شود و همه را آئین دین خدا باشد و اگر از فتنه و جنگ دست کشیدند با آنها عدالت کنید که ستم جز بر ستمکاران روا نیست (۱۹۳)» (بقره، ۱۹۳-۱۹۰).

۲- علیه نقض‌کنندگان پیمان‌ها و قراردادهای: خداوند متعال در سوره انفال می‌فرماید: «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۵۵) الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ (۵۶) فَإِمَّا تَثَقَفَنَّاهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (۵۷) وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ (۵۸)»، «یقیناً بدترین جنبندها نزد خدا کسانی هستند که کافرانند و [به سبب عنادشان] ایمان نمی‌آورند (۵۵) همان کسانی که با برخی از آنان [بارها] پیمان بستی، ولی هر بار پیمانشان را

می‌شکنند و از خدا پروا نمی‌کنند (۵۶) پس چون با آنان به کارزار مشغول شوی، به تهدید و انذار آنان و پیروانشان را پراکنده ساز، شاید که متذکر شوند (۵۷) و اگر از خیانت و پیمان‌شکنی گروهی بیم داری، پس نقض عهد کن و بیفکن پیمانشان را، که خدا خیانت‌کاران را دوست نمی‌دارد (۵۸)(انفال، ۵۵-۵۸).

۳- برای حفظ نظم و قانون: خداوند متعال در سوره مائده می‌فرماید: «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ۚ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»، «همانا کیفر آنان که باخدا و رسول خدا به جنگ برخیزند و در زمین به فساد کوشند، جز این نباشد که آن‌ها را به قتل رسانده، یا به دار کشند و یا دست‌وپایشان را به خلاف ببرند یا با نفی و تبعید از سرزمین صالحان دور کنند. این ذلت و خواری عذاب دنیوی آن‌هاست و اما در آخرت به عذابی بزرگ معذب خواهند بود»(مائده، ۳۳).

۴- در حمایت از مستضعفین: خداوند متعال در سوره نساء می‌فرماید: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا»، «چرا در راه خدا جهاد نمی‌کنید؟ در صورتی که جمعی ناتوان از مرد و زن و کودک شما که در مکه اسیر ظلم کفارند، آن‌ها دائم می‌گویند: بار خدایا ما را از این شهری که مردمش ستمکارند بیرون آور و از جانب خود برای ما بیچارگان، نگه‌دار و یابری بفرست»(نساء، ۷۵)(کالانتیری و سعادت-راد، ۱۳۹۹: ۱۰۷-۱۰۶).

دفاع در قرآن

دفاع در برابر هجوم نظامی دشمن، به دین و آیین خاصی اختصاص ندارد، بلکه همه دین‌ها و ملت‌ها آن را مسلم و غیرقابل‌اجتناب می‌دانند، زیرا دفاع، حقی است طبیعی که نه تنها در فطرت آدمی به ودیعت نهاده شده، بلکه در نهاد سایر موجودات زنده، هر کدام به نوعی، هست. سنت الهی بر این است که هر موجود زنده‌ای برای ادامه حیات خود بتواند بلااستفاده از اعضاء و جوارح دفاعی یا ساخت سلاح یا به کارگیری قوه اندیشه، از موجودیت و هستی

خویش در برابر دشمنان دفاع کند. از این رو، مشروعیت دفاع، امری ضروری و بی‌نیاز از برهان است. در اسلام نیز حق دفاع، حقی مشروع قلمداد می‌شود (تقی زاده، ۱۳۸۶: ۸۱). اگر کشوری تحت تأثیر جاه‌طلبی و تفوق طلبی خود به سرزمین دیگری چشم طمع بدوزد و آنجا را مورد هجوم خود قرار دهد و حریت و آزادی، استقلال و شرف آن‌ها را سلب کند، آیا کشور مورد تهاجم بایستی دست روی دست بگذارد و خود را تسلیم نماید یا آنکه بایستی با آن‌ها بجنگد؟ مسلم است که آن کشور باید از خودش دفاع کند ولو با جنگ، این جنگ به معنی ایستادگی در برابر تهاجم است. جنگی که به منظور ایستادگی در برابر تهاجم و تجاوز باشد، یعنی همان دفاع، نه تنها خوب و بسیار پسندیده است بلکه از ضرورت‌های حیات بشری است (جعفری و همکاران، ۱۴: ۱۳۹۵).

چنانچه قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ»، «مسلماً خدا از مؤمنان دفاع می‌کند، قطعاً خدا هیچ خیانت‌کار ناسپاسی را دوست ندارد» (حج، ۳۸) و در ادامه آیه به تمام کسانی که مورد ظلم و تجاوز قرار گرفته‌اند اجازه دفاع داده و می‌فرماید: «أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْتُهُمْ ظَلَمُوا ۚ وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ»، «به کسانی که [ستمکارانه] مورد جنگ و هجوم قرار می‌گیرند، چون به آنان ستم شده اذن جنگ داده شده، مسلماً خدا بر یاری دادن آنان تواناست» (حج، ۳۹) و «الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ ۚ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتَّتِ صَوَامِعُ وَبِيعَ وَصَلَوَاتُ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا ۚ وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ»، «اگر خدا بعضی از مردم را به بعض دیگر دفع نمی‌کرد دیرها و کلیساها و کنش‌ها و مسجدها که نام خدا در آن بسیار یاد می‌شود ویران می‌شد، خدا کسانی را که یاری او کنند یاری می‌کند که او توانا و نیرومند است» (حج، ۴۰).

دفاع در نامه ۵۳ نهج البلاغه حضرت علی (علیه السلام):

کتاب نهج البلاغه گزیده‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های حضرت علی (ع) است که توسط سید رضی در قرن چهارم هجری قمری بر اساس ذوق ادبی خویش فراهم آمده است. نامه ۵۳ طولانی‌ترین پیمان‌نامه‌ای است که از جانب امیرالمؤمنین علی (ع) برجای مانده

است. این نامه دربرگیرنده اساسی‌ترین مباحث در حکومت و مدیریت است، مباحثی شامل: مبانی، اصول، روش‌ها، سیاست‌ها و اخلاق حکومتی و مدیریتی، آن هم با استوارترین و متین‌ترین زبان، زیباترین و لطیف‌ترین بیان و عمیق‌ترین و کاراترین فرمان. همان عهدی است که آن حضرت به هنگام برگزیدن مالک اشتر به ولایت مصر برای وی نوشته و در این نامه پیرامون ادارات مختلف دولتی و حکومتی و شیوه‌های گوناگون مدیریت آنها سخن می‌گوید. حضرت علی(ع) در این نامه پیرامون ملت، حاکم، شورا، علماء، فرماندهی سپاهیان، لشکریان، مالیات، قضاوت، استقلال آن، کارگزاران و خواسته‌های آنان، گزینش رجال دولت و وزرا، طبقات جامعه، صنعت و تجارت و صلح و امثال آن سخن می‌گوید (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۰: ۴-۳). همانگونه که از تعاریف مذکور نیز دریافت می‌شود پیرامون ابعاد امنیتی و دفاعی این نامه سخنی به میان نیامده است و امید است که در این پژوهش به حد استطاع، این خلأ پژوهشی رفع گردد.

حضرت علی(علیه السلام) به فرزندش امام حسن (علیه السلام) می‌فرماید: «لَا تَدْعُونَ إِلَيَّ مُبَارَزَةٍ وَإِنْ دُعِيَ إِلَيْهَا فَأَجِبْ فَإِنَّ الدَّاعِيَ بَاغٍ وَالبَاغِي مَصْرُوعٌ»، «هرگز کسی را به مبارزه نخوان و اگر ترا به آن دعوت نمودند (به‌عنوان دفاع) بپذیر و بیرون رو، زیرا دعوت‌کننده ستمکار است و ستمکار بر خاک افتاده است» (نهج البلاغه، ص ۱۱۹).

فرمان الهی برای تدارک لوازم دفاع

ایزد توانا نه تنها امر به دفاع فرمودند بلکه در بسیاری از آیات به پیامبران خود دستور می‌دهند که تدارک لازم را برای دفاع فراهم نمایند تا بدین وسیله چشم طمع دشمنان را از سرزمین آنان قطع نمایند. خداوند متعال به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ»، «و در برابر آنان آنچه در قدرت و توان دارید از نیرو [و نفرات و سازوبرگ جنگی] و اسبان ورزیده [برای جنگ] آماده کنید تا به وسیله آن‌ها دشمن خدا و دشمن خودتان و دشمنانی غیر ایشان را که نمی‌شناسید، ولی خدا آنان را می‌شناسد بترسانید؛ و هر چه در راه خدا هزینه کنید، پاداشش

به طور کامل به شما داده می شود و مورد ستم قرار نخواهید گرفت» (سوره انفال آیه ۶۰).
و در آیه دیگر خطاب به حضرت داود علیه السلام می فرماید: «وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا، فَضْلاً يَا جِبَالُ أَوْبَىٰ مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَآلَنَالُهُ الْحَدِيدَ (۱۰) أَنْ أَعْمَلَ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرَ فِي السَّرْدِ أَعْمَلُوا صَالِحاً إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱)»، «ما به داود از جانب خود فضیلت و برتری دادیم، امر کردیم که کوه ها و پرندگان با آهنگ او تسبیح گویند، آهن را در دست او نرم کردیم که از آن هر چه می خواهد بسازد، به او دستور دادیم که از آهن زره بسازد و حلقات آن را به اندازه و شکلی معین آماده کن و تو و قومت نیکوکاری پیشه کنید زیرا من به اعمال شما بینا هستم (سبا، آیه ۱۰ و ۱۱).

علاوه بر آیاتی که در مورد دفاع و ضرورت آماده شدن برای دفاع به آن ها اشاره کردیم، آیاتی نیز وجود دارند که در مورد ساختن استحکامات دفاعی می باشد که به برخی از آن ها اشاره می کنیم:

«قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجاً عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدّاً (۹۴) قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ، أَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا (۹۵) أَتُونِي زَبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَاراً قَالَ أَتُونِي أُفْرِغَ عَلَيْهِ قَطْرًا (۹۶) فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْباً (۹۷) قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنِّي رَبِّي ۖ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا (۹۸)»، «آنان گفتند: ای ذوالقرنین، یاجوج و مأجوج (پشت این کوه) فساد می کنند (خونریزی و وحشیگری بسیار می کنند)، آیا چنان که ما خرج آن را به عهده گیریم سدی میان ما و آن ها می بندی (که از شر آن ها آسوده شویم)، ذوالقرنین گفت: «تمکن و ثروتی که خدا به من عطا فرموده از هزینه شما بهتر است؛ اما شما با من به قوت بازو کمک کنید تا سدی محکم برای شما بسازم که به کلی مانع دستبرد آن ها شود؛ و گفت: «قطعات آهن بیاورید» آنگاه دستور داد که زمین را تا به آب بکنند و از عمق زمین تا مساوی کوه از سنگ و آهن دیواری بسازند. سپس آتش افروخت تا آهن گداخته شود، آنگاه مس گداخته را بر خلل آن آهن و سنگ ریختند. از آن پس آن قوم نه هرگز بر شکستن سد و نه بر بالای آن شدن توانایی یافتند. ذوالقرنین گفت: «این از لطف و رحمت خدای من است» (کهف، آیات ۹۸-۹۴) (کلانتری و سعادت راد، ۱۳۹۹: ۱۱۴).

مبانی دفاع در اسلام

مبانی دفاع در اسلام عبارت است از مجموعه پایه‌ها، مبناها و بنیان‌هایی که در فرهنگ دفاع مطرح شده است. زهدی مبانی دفاع را در جمهوری اسلامی ایران با استناد به آموزه‌های دین مبین اسلام و اندیشه‌های دفاعی امام خمینی (رحمت‌الله علیه) و امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به شرح زیر بیان می‌کند: حفظ تمامیت ارضی جمهوری اسلامی ایران، حفظ استقلال و حاکمیت ملی در تمام شئون، حفظ منافع ملی در حوزه‌های داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی. آنچه مسلم است؛ آیه شریفه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ» (انفال، ۶۰). اساس دکتربین بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر آموزه‌های دینی و با عنایت به تهدیدات متصور (که عینیت دارد) و در کنار بازدارندگی، مؤلفه دیگری که در تدوین راهبرد جمهوری اسلامی ایران حائز اهمیت می‌باشد، دکتربین نبرد نامتقارن است (زهدی، ۱۳۸۳: ۱۱۰). موارد زیر در تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی، اصل می‌باشد: ایدئولوژی اسلامی، استقلال و تکیه بر توانمندی‌های داخلی، اتکاء به بسیج ارتش بیست‌میلیونی به‌مثابه عمق راهبردی نظام، بهره‌گیری از راهبرد دفاعی همه‌جانبه (زهدی، ۱۳۸۳: ۱۱۲).

وجوب دفاع در اسلام

در اسلام بحث دفاع در قالب جهاد آورده شده است. از آنجایی که اسلام به کرامت انسانی اهمیت بالایی می‌دهد و آزادی را اساس آن برمی‌شمارد، دفاع را در مقابل هر عاملی که باعث محدود شدن کرامت انسانی و آزادی بشود، واجب می‌داند. اساساً واژه دفاع، خود از جهاد سرچشمه گرفته است. جهاد از ریشه جهد به معنای تلاش همراه با مشقت و سختی برای نیل به هدفی معین است. جهاد در فقه عبارت است از نهایت تلاش، با بذل مال و جان در راه مبارزه با دشمن حق، برای اعتلای کلمه‌الله و از بین بردن آیین شرک. در این حالت، دفاع نیز به معنی راندن و دور کردن است که اغلب با بذل جان و مال تا دفع تجاوز همراه است. در عین حال جهاد در برخی حالات مترادف است با واژه جنگ و حدود ۴۱ مورد با مشتقات خود در قرآن آمده است. دفاع و مشتقات آن نیز ده بار در قرآن کریم به‌کاررفته است. به‌طور

اصولی دفاع به معنای دفع کردن یا مقابله با مهاجم و یا مهاجمین است، چراکه ماهیت روح انسانی، آزادی را اصل اساسی خود قرار می‌دهد و هر نیرو یا عاملی که آزادی انسان را سلب کند، مانع بزرگی در جهت تحقق آزادی روح انسان می‌باشد. حق دفاع حقی است مشروع، ذاتی و طبیعی که وجودش در هیچ دوره‌ای از تاریخ مورد تردید و یا انکار قرار نگرفته است. در حوزه فقه اسلامی معمولاً دو نوع جهاد مطرح گردیده است؛ جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی؛ در جهاد ابتدایی معمولاً جامعه سیاسی دچار نوعی بیماری فکری و سیاسی است و این بیماری وجود نوعی شرک و کفر است که هدف از جهاد ابتدایی ریشه‌کن کردن این کفر و شرک است؛ اما در جهاد دفاعی، دشمن به نوعی کیان اسلام را تهدید می‌کند و سرزمین اسلامی، به عنوان یکی از ارکان مادی حکومت اسلامی، در خطر از دست دادن موجودیت قرار می‌گیرد. در این حالت بر تمامی مسلمانان واجب است با هر وسیله ممکن برای دفع تجاوز و حفظ بلاد اسلامی جهاد کنند (کلانتری و سعادت‌راد، ۱۳۹۹: ۱۱۸-۱۱۷).

ضرورت دفاع

دفاع و ضرورت آن در اسلام به عنوان یکی از موارد مهمی است که خیلی از اندیشمندان جهان اسلام و از جمله امام خمینی (رحمت‌الله علیه) توجه دقیقی به آن داشته‌اند. ایشان در این خصوص می‌فرمایند:

«نکته مهمی که همه ما باید به آن توجه کنیم و آن را اصل و اساس سیاست خود با بیگانگان قرار دهیم، این است که دشمنان ما و جهان‌خواران تا کی و تا کجا ما را تحمل می‌کنند و تا چه مرزی استقلال و آزادی ما را قبول دارند. به یقین آنان مرزی جز عدول از همه هویت‌ها و ارزش‌های معنوی الهی‌مان نمی‌شناسند. به گفته قرآن کریم هرگز دست از مقابله با ستیز با شما بر نمی‌دارند مگر اینکه شما را از دیتان برگردانند ما چه بخواهیم و چه نخواهیم صهیونیست‌ها و آمریکا و شوروی در تعقیبمان خواهند بود تا هویت دینی و شرافت مکتبی‌مان را لکه‌دار نمایند» (امام خمینی (رحمت‌الله علیه)، ۱۳۸۵: ج ۲، ۱۶۵).

حضرت امام خمینی (رحمت‌الله علیه) در جای دیگر می‌فرمایند:

«پس راهی جز مبارزه نمانده است و باید چنگ و دندان ابرقدرت‌ها و خصوصاً آمریکا را

شکست و الزاماً یکی از دو راه را انتخاب نمود: یا شهادت، یا پیروزی که در مکتب ما هردوی آن‌ها پیروزی است که ان شاء الله خداوند قدرت شکستن چارچوب سیاست‌های حاکم و ظالم جهان خواران و نیز جسارت ایجاد داربست‌هایی بر محور کرامت انسانی را به همه مسلمین عطا فرماید و همه را از افول ذلت به صعود عزت و شکوه همراهی نماید» (همان، ۱۶۵). «جنگ ما جنگ عقیده است و جغرافیا و مرز نمی‌شناسد و ما باید در جنگ اعتقادی‌مان، بسیج بزرگ سربازان اسلام را در جهان راه‌اندازیم» (همان، ۱۶۳).

پیشینه شناسی

مقاله علمی - پژوهشی تبیین اصول و مؤلفه‌های الگوی دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی از دیدگاه اسلام با تأکید بر نظرات و بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، نوشته هادی مراد پیری منتشر شده در سومین همایش تبیین اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در دانشگاه مالک اشتر در سال ۱۳۹۵؛ نویسنده، داشتن استراتژی دفاعی - امنیتی و به تعبیر دیگر وجود نظریه دفاعی - امنیتی را وسیله‌ای در تحکیم و حفظ ثغور سرزمین و حفظ منافع ملی دانسته و اینکه مسئولین بخش‌های اجرایی می‌بایست در اصلاح اهل و عمران بلاد مسئولیت خود را همگام با برنامه این مهم که بنای حفظ شئون و ثغور اسلامی است ایفا نمایند، دانسته است. پروژه تحقیقاتی سیاست دفاعی؛ مبانی، اصول و رویکردها این پروژه توسط یعقوب زهدی و کارفرمایی پژوهشکده مطالعات راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی در سال ۱۳۸۹ انجام شده و نتیجه تحقیق شامل این موارد است:

- خروجی‌های سیاست دفاعی در سه بعد ویژگی‌ها، اهداف و کارکردها و چالش‌ها می‌باشند.
 - نتایج عوامل خاستگاه و مبانی، اصول عام، اصول خاص، شرایط و موقعیت، تهدیدات، محیط داخلی محیط خارجی شامل چند متغیر هستند که به‌طور مفصل توضیح داده شده‌اند.
- مقاله علمی - پژوهشی اخلاق مدیریتی حکومت دینی از منظر امام علی (ع) در نهج البلاغه (نامه ۵۳)، وجود حکومت از ضروریات عقلی و مورد قبول همه‌ی جوامع انسانی است که کیفیت آن بستگی به نظامات حکومت بر جوامع بشری داشته است و بر همین اصل نیاز است تا کارگزاران و رهبران آن از شایسته‌ترین‌ها و لایق‌ترین افراد باشند به طوری که حضرت علی (ع) در

عهدنامه مالک اشتر مسائل مهم نظری و عملی حکومت‌داری را به بهترین وجهی ترسیم فرموده- اند. لوازم و اختصاصات یک کارگزار در حکومت اسلامی، در اندیشه و سیره ی امام علی(ع) جز به مفهوم مدیریت محبت، مشارکت، هدایت و خدمت و امانت‌داری حقوق و حرمت مردمان و امکانات دارایی‌های ایشان و برپایی عدالت نیست (امینیان و همکار، ۱۳۹۵).

روش‌شناسی

تحقیق حاضر از نوع توسعه‌ای- کاربردی است و روش تحقیق توصیفی تحلیلی و از نوع موردی- زمینه‌ای بوده و با توجه به اینکه در این تحقیق از داده‌های کیفی استفاده شده است، بنابراین رویکرد تحقیق کیفی می‌باشد. روش جمع‌آوری اطلاعات به روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفته است، ابزار گردآوری داده‌ها در روش کتابخانه‌ای مبتنی بر مطالعه کتب و مقالات علمی - پژوهشی و بررسی اسناد و مدارک با استفاده از روش فیش‌برداری بوده استفاده شده است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده ضمن استفاده از روش تحلیل محتوا به صورت کیفی با بهره‌گیری از نظر خبرگان و با استفاده از روش کدگذاری مفاهیم رهنما‌ی در قالب روش داده بنیاد گردید. برای تأیید اصول استخراجی با استفاده از پرسشنامه و در نظر گرفتن یک جامعه آماری ۱۵ نفره برابر با ویژگی‌های ذیل از بین فرماندهان نظامی ارتش و سپاه انتخاب شده‌اند: مسلط به مبانی دفاعی، آشنایی نسبتاً زیاد به نهج البلاغه و داشتن مسئولیت‌های راهبردی نظامی فرماندهی مد نظر قرار گرفت. نرم‌افزار مورد استفاده در این پژوهش SPSS بوده که برای تأیید اصول و رتبه‌بندی (اولویت‌بندی) آن‌ها مورد استفاده قرار گرفته است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

اصول دفاعی از منظر نهج البلاغه با تأکید بر نامه ۵۳ نهج البلاغه
اصول دفاعی بر اساس نامه ۵۳ نهج البلاغه مرتبط با اصول دفاعی، فرمایشات مقام معظم رهبری در باب نامه ۵۳ نهج البلاغه در سه مرحله استخراج می‌گردد.
الف) انتخاب متن‌های دفاعی و تبدیل آن‌ها به مفاهیم اولیه ی ب) تبدیل مفاهیم به مقوله‌های
اصول دفاعی ج) تبدیل مقوله‌ها به اصول دفاعی

به‌منظور جلوگیری از مطول شدن مقاله برای هر مرحله نمونه‌ای آورده شده است.

نمونه مرحله اول: انتخاب متن‌های و تبدیل آن‌ها با مفاهیم اولیه

جدول شماره ۱: مفاهیم اولیه اصول دفاعی مستخرجه از نهج البلاغه

ردیف	گزاره‌های انتخابی	مفاهیم اولیه	شناسه مفهوم
۱	این فرمانی است که بنده خدا امیرالمؤمنین در پیمانش به مالک بن حارث اشتر زمانی که او را به فرمانروایی مصر برگزید دستور داد تا مالیات‌های آن را جمع کند و با دشمنش جهاد نماید و به اصلاح اهلس برخیزد و شهرهایش را آباد سازد	استفاده از منابع مالیاتی برای توانمندی جهاد با دشمن	C1
		جهاد با دشمن	C2
۲	او را فرمان می‌دهد به تقوای الهی و مقدم داشتن طاعت خدا و پیروی آنچه را که خداوند در کتابش از واجبات و سنت‌های خود امر فرموده، که کسی جز به پیروی آن‌ها خوشبخت نمی‌شود و جز به انکار و ضایع نمودن آن‌ها بدبخت نمی‌گردد و دیگر آنکه خداوند سبحان را به قلب و دست و زبانش یاری کند، زیرا خداوند یاری کننده خود و عزت آن‌کس را که او را عزیز بدارد ضامن شده، او را دستور می‌دهد که نفس را به‌وقت خواسته‌های نابجا درهم شکند و آن را به هنگام سرکشی‌ها بازدارد، که نفس امر کننده به بدی است مگر خداوند رحم نماید	فرمان به تقوای الهی	C3
		مقدم داشتن طاعت خداوند یاری خداوند	C4
		دفاع در برابر نفس	C5
		پیروی از خداوند	C6
		جهاد با نفس	C7

جدول شماره ۲: مفاهیم اولیه اصول دفاعی مستخرجه از فرمایشات امام خامنه‌ای در باب نامه ۵۳

نهج البلاغه

ردیف	گزاره‌های انتخابی	مفاهیم اولیه	شناسه مفهوم
۱	در بخش‌های دفاعی هم روزبه‌روز الحمدالله پیشرفت کشور برجسته‌تر و درخشان‌تر و از نظر بعضی حیرت‌انگیزتر دارد می‌شود که این تولیدات دفاعی کشور ضریب امنیت خارجی کشور را بالا می‌برد؛ این خیلی مهم است برای کشور؛ یعنی «حصون الرعية»؛ درواقع این‌ها حصن و حصارى هستند برای امنیت کشور. بنابراین، تهدید تحریم را که یک تهدید واقعی و یک جنایت حقیقی است، می‌توان تبدیل کرد به فرصت؛ به این شکل که به ظرفیت‌های داخلی و نیروهای داخلی خودمان تکیه بکنیم (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار فرماندهان نیروی هوایی و پدافند هوایی ارتش،	پیشرفت در تولیدات دفاعی	C169
		افزایش ضریب امنیت	C170
		خنثی کردن تهدید تحریم	C171
		تبدیل تهدید به فرصت	C172
		تکیه بر ظرفیت‌های داخلی	C173
		تکیه بر نیروهای داخلی	C174

C175	افزایش توانمندی دفاعی	۱۳۹۹/۱۱/۱۹
------	-----------------------	------------

نمونه مرحله دوم: تبدیل مفاهیم دفاعی به مقوله‌های دفاعی

جدول شماره ۳: دسته‌بندی مفاهیم اولیه و تولید مقوله‌های دفاعی

ردیف	ترکیب مفاهیم با یکدیگر با استفاده از شناسه مفاهیم اولیه	مقوله‌های دفاعی	شناسه مقوله‌ها																																																																																				
۱	<table><tr><td>C13</td><td>C10</td><td>C7</td><td>C6</td><td>C5</td><td>C4</td><td>C3</td></tr><tr><td>C23</td><td>C22</td><td>C21</td><td>C20</td><td>C19</td><td>C18</td><td>C14</td></tr><tr><td>C61</td><td>C58</td><td>C57</td><td>C48</td><td>C43</td><td>C28</td><td>C24</td></tr><tr><td>C99</td><td>C98</td><td>C72</td><td>C71</td><td>C70</td><td>C69</td><td>C67</td></tr><tr><td>C136</td><td>C134</td><td>C130</td><td>C129</td><td>C128</td><td>C124</td><td>C123</td></tr><tr><td>C158</td><td>C156</td><td>C152</td><td>C151</td><td>C134</td><td>C130</td><td>C129</td></tr><tr><td>C180</td><td>C168</td><td>C167</td><td>C166</td><td>C164</td><td>C163</td><td>C162</td></tr><tr><td>C236</td><td>C232</td><td>C231</td><td>C228</td><td>C222</td><td>C221</td><td>C181</td></tr><tr><td>C310</td><td>C308</td><td>C303</td><td>C297</td><td>C239</td><td>C238</td><td>C237</td></tr><tr><td>C393</td><td>C391</td><td>C390</td><td>C389</td><td>C371</td><td>C356</td><td>C354</td></tr><tr><td>C414</td><td>C411</td><td>C409</td><td>C397</td><td>C396</td><td>C395</td><td>C394</td></tr><tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>C420</td></tr></table>	C13	C10	C7	C6	C5	C4	C3	C23	C22	C21	C20	C19	C18	C14	C61	C58	C57	C48	C43	C28	C24	C99	C98	C72	C71	C70	C69	C67	C136	C134	C130	C129	C128	C124	C123	C158	C156	C152	C151	C134	C130	C129	C180	C168	C167	C166	C164	C163	C162	C236	C232	C231	C228	C222	C221	C181	C310	C308	C303	C297	C239	C238	C237	C393	C391	C390	C389	C371	C356	C354	C414	C411	C409	C397	C396	C395	C394							C420	تقوای الهی	B ۱
		C13	C10	C7	C6	C5	C4	C3																																																																															
		C23	C22	C21	C20	C19	C18	C14																																																																															
		C61	C58	C57	C48	C43	C28	C24																																																																															
		C99	C98	C72	C71	C70	C69	C67																																																																															
		C136	C134	C130	C129	C128	C124	C123																																																																															
		C158	C156	C152	C151	C134	C130	C129																																																																															
		C180	C168	C167	C166	C164	C163	C162																																																																															
		C236	C232	C231	C228	C222	C221	C181																																																																															
		C310	C308	C303	C297	C239	C238	C237																																																																															
		C393	C391	C390	C389	C371	C356	C354																																																																															
		C414	C411	C409	C397	C396	C395	C394																																																																															
								C420																																																																															
تسلیم در برابر اراده خداوند	B ۲																																																																																						
یاری خواستن از خداوند	B ۳																																																																																						
خلوص نیت	B ۴																																																																																						
اخلاص در عمل	B ۵																																																																																						
افزایش معنویت	B ۶																																																																																						
اطاعت از خداوند و اخلاق اسلامی	B ۷																																																																																						
دوری از رذایل اخلاقی	B ۸																																																																																						
افزایش فضائل اخلاقی	B ۹																																																																																						

نمونه مرحله سوم: تبدیل مقوله‌های دفاعی به اصول دفاعی

جدول شماره ۴: دسته‌بندی مقوله‌های رهنما‌ای و تولید اصول دفاعی

ردیف	شناسه مقوله‌ها	مقوله‌ها	اصول دفاع
		تقوای الهی؛ تسلیم در برابر اراده خداوند؛ یاری خواستن از خداوند؛ خلوص نیت؛ اخلاص در عمل؛ افزایش معنویت؛ اطاعت از خداوند و اخلاق اسلامی؛ دوری از رذایل اخلاقی؛ افزایش فضائل اخلاقی	خدا محور (در نظر داشتن خداوند در همه احوال)
B1	B2	B3	
B4	B5	B6	
B7	B8	B9	

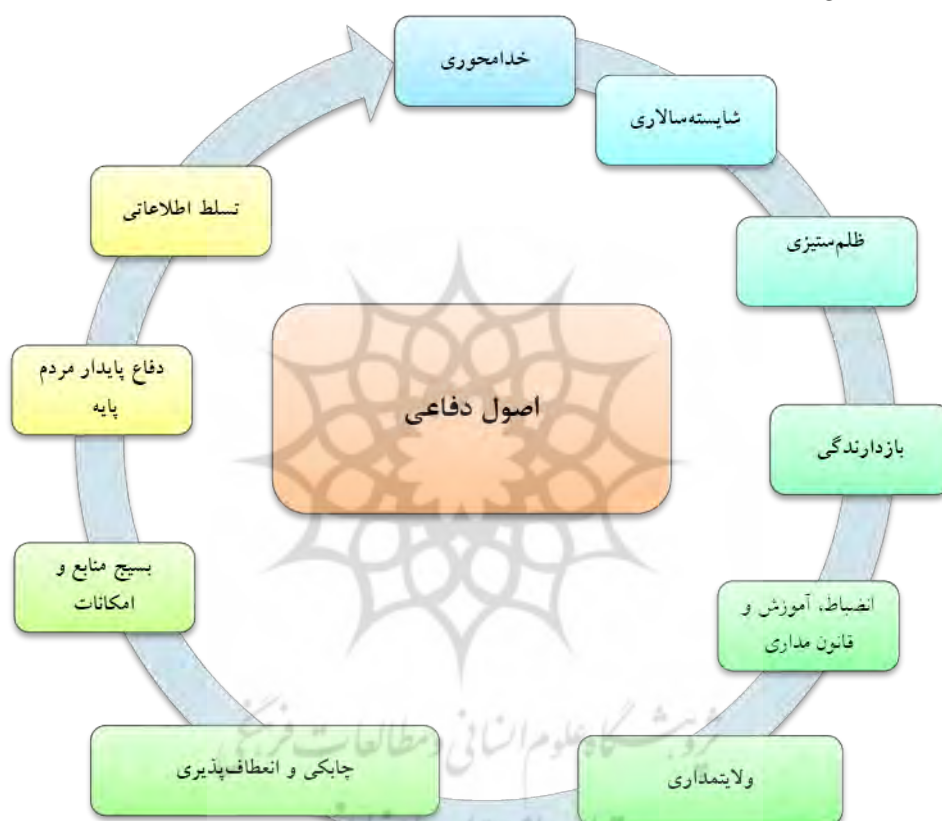
در ادامه برای استخراج اصول دفاعی اسلام از کدگذاری‌های داده بنیاد استفاده گردیده، بدین صورت که با متن خوانی مبانی نظری و انتخاب گزاره‌های اصول دفاعی، ابتدا با توجه به نامه ۵۳ نهج البلاغه و فرامین امام خامنه‌ای پیرامون نامه ۵۳، ۴۲۰ مفاهیم اولیه کدگذاری و در گام بعدی با تلفیق و دسته‌بندی مفاهیم هم‌سنخ و با استفاده از کدگذاری محوری، تعداد ۷۷

مفهوم کلی‌تر در قالب مفاهیم اصلی رهنما استخراج و نهایتاً با کدگذاری انتخابی و از طریق چندین مرحله به صورت رفت و برگشت با اخذ نظر خبرگان مرتبط با موضوع تعداد ۱۰ اصل دفاعی به شرح ذیل احصاء گردید.

- **اصل خدامحوری:** نیروی‌های مسلح در بلاد اسلامی باید از تقوا الهی، تسلیم در برابر اراده خداوند متعالی، یاری و استمداد خواستن از خداوند متعال، دوری از رذایل اخلاقی و تقویت فضائل اخلاقی به خود توسعه‌ای و توانمندسازی خود پرداخته و در انجام هر مأموریتی فقط رضای خداوند متعال را مدنظر قرار دهند.
- **اصل شایسته سالاری:** امام علی^(ع) معتقد هستند که فرماندهان نیروهای مسلح در بلاد اسلام، افرادی هستند دارای اصالت خانوادگی، نجیب، باتدبیر، منصف، صالح، میانه‌رو همراه با عدالت همگانی، مستحکم در برابر مشکلات و شداید، شجاع، رهاشده از لذایذ دنیوی، کوشا در جهت تحقق اهداف مکتب اسلام که توسط ولایت امر انتصاب می‌گردند.
- **اصل ظلم‌ستیزی:** نیروهای مسلح بلاد اسلام تحت فرماندهی ولایت امر در برابر هرگونه سلطه‌گری، زورگویی، بی‌عدالتی، ستمگری ایستاده و از مردم مظلوم و ستمدیده با هر دین، قومیت و نژادی حمایت می‌کنند.
- **اصل بازدارندگی:** نیروهای مسلح بلاد اسلام، با افزایش توانمندی دفاعی، دشمن‌شناسی، تسلط اطلاعاتی و جلوگیری از غافلگیری، پیشرفت در تولید و تجهیزات دفاعی بومی، آمادگی قدرت پاسخ گوئی بالا در زمان صلح و جنگ باعث حفظ تمامیت ارضی شده و ایجاد بازدارندگی می‌کند.
- **اصل انضباط، آموزش و قانون‌مداری:** نیروهای مسلح در سرزمین‌های اسلامی همواره با افزایش ویژگی‌ها و خصوصیات ارتش الهی، ارتقاء معنویت، برقراری نظم و انضباط، آموزش مداوم و مستمر، انتخاب و انتصاب فرماندهان صالح، تکیه بر ظرفیت و توان داخلی، توجه به علم و ایجاد راه‌های نو و ابتکاری، منضبط، آموزش‌دیده، شجاع، باهوش، تابع سلسله‌مراتب فرماندهی در مقابل هر دشمنی خواهند ایستاد.

- **اصل ولایتمداری:** از نگاه امام علی (ع) نیروهای مسلح در بلاد اسلامی تحت فرماندهی ولایت امر مسلمین هرگونه اقدام را بر اساس فرامین و دستور الهی و با صبر و استقامت در مقابل دشمن با سرلوحه قرار دادن ایثار، فداکاری و افتخار بودن شهادت انجام داده و هیچ فرمانده، مدیر یا فرد نظامی حق ندارد خلاف دستورات، فرامین و تدابیر مقام ولایت امر مسلمین دستوری صادر کند.
- **اصل چابکی و انعطاف‌پذیری:** نیروهای مسلح در بلاد اسلام به علت پیچیدگی‌های ترفندهای دشمنان و فتنه‌گران، لزوم آمادگی خود را جهت رویارویی با طیف وسیعی از تهدیدات (با وحدت و شدت‌های متفاوت) در جای، جای بلاد اسلام بیش‌ازپیش آشکار می‌سازد؛ بنابراین رزمندگان اسلام ضمن داشتن تجهیزات به‌روز، تحرک و چالاک بودن خود را باید حفظ نموده و قادر باشند در هر مکان و زمانی، مأموریت‌های متفاوت را جهت حفظ اسلام و امنیت عمومی مسلمین انجام دهند.
- **اصل بسیج منابع و امکانات:** نیروهای مسلح در بلاد اسلامی، هنگام مقابله با دشمن با استفاده از تمام استطاعت و توان خود، قدرت مقابله‌ای خود را افزایش داده و با مشورت و هم‌اندیشی با متخصصین، برقراری پیوند با قدرت‌های همسو، استفاده از فرصت‌ها در راستای دفع تهدیدات، با حمایت و پشتیبانی مسلمین و در جهت حفظ و حراست از امنیت و منافع ملی مسلمین و دور کردن از شر دشمنان ضمن احترام به همه‌ی ملت‌های آزاداندیش جهان، اقتدار خود را حفظ می‌کنند.
- **اصل دفاع پایدار مردم پایه:** از نگاه امام علی (ع) دفاع پایدار محصول مشترک نیروهای نظامی، مردم، مسئولان و سایر نهادهای حاکمیتی است که مردم در این فرایند نقش مهم و اصلی را عهده‌دار هستند. لذا در بلاد اسلامی نیروهای مسلح با استفاده از ظرفیت‌های مردمی و همراهی آنان (همانند بسیج مردمی) دفاع یکپارچه‌ای را شکل می‌دهند. ظرفیت‌های مردمی این امکان را به فرماندهان نظامی خواهد داد تا در شرایط بروز جنگ با همکاری نهادهای مسئول نسبت به سازمان‌دهی، برنامه‌ریزی و هدایت نیروهای مردمی اقدام نموده و ابتکار و کنترل صحنه جنگ به دست آورند.

- اصل تسلط اطلاعاتی: از نگاه امام علی (ع) دفاع تابع هوشیاری فرماندهان و مسئولین نظام اسلامی بود که به‌طور مرتب فعالیت‌های دشمنان را رصد و پایش می‌کنند. لذا نیروهای نظامی در بلاد اسلامی جهت رسیدن به پتانسیل کامل جهت برتری‌جویی بر دشمن، تصمیم‌گیری برای اقدام به‌موقع و مشورت لازم به متخصصین نظامی نیازمند تسلط اطلاعاتی از فعالیت‌های دشمن را دارد.

تأیید اصول

بعد از احصاء اصول به روش مطروحه بالا، این اصول همراه با تعاریف صورت گرفته در قالب پرسشنامه طراحی و بین جامعه آماری ۱۵ نفر (با توجه به ویژگی‌های تعیین جامعه آماری

کیفی) توزیع و حاصل آن به شرح ذیل مورد تأیید قرار گرفت.

جدول شماره ۵: تأیید اصول

One-Sample Test							
اصول	Test Value = 3						
	علامت اختصاری	t	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference		نتیجه
					Lower	Upper	
خدامحوری	Q1_2	11.541	.000	1.78571	1.4514	2.1200	تائید
شایسته‌سالاری	Q2_2	11.541	.000	1.78571	1.4514	2.1200	تائید
ظلم‌ستیز	Q3_2	12.362	.000	1.64286	1.3558	1.9300	تائید
بازدارندگی	Q4_2	4.770	.000	1.00000	.5471	1.4529	تائید
انضباط، آموزش و قانون-مداری	Q5_2	3.667	.003	.78571	.3228	1.2487	تائید
چابکی و انعطاف‌پذیری	Q6_2	4.837	.000	1.07143	.5929	1.5499	تائید
ولایت‌مداری	Q7_2	7.071	.000	1.42857	.9921	1.8650	تائید
بسیج منابع و امکانات	Q8_2	4.759	.000	.928571	.50706	1.35009	تائید
دفاع پایدار مردم پایه	Q9_2	9.706	.000	1.64286	1.2772	2.0085	تائید
تسلط اطلاعاتی	Q10_2	15.691	.000	1.78571	1.5399	2.0316	تائید

مقدار T نشان داده‌شده در جدول بالا بیانگر آن است که تمامی گویه عددی بالاتر از ۱,۹۶ بوده لذا با ضریب اطمینان ۹۵ درصد و خطای ۵ درصد تمامی اصول استخراج‌شده این پژوهش از نگاه جامعه آماری تحقیق مورد تأیید می‌باشد.

اولویت‌بندی اصول رهنماهای از طریق فریدمن

بر اساس نرم‌افزار SPSS از نگاه جامعه آماری اصول دفاعی از برگرفته‌شده از نامه ۵۳ نهج البلاغه به ترتیب ذیل بر اساس میانگین کسب‌شده اولویت‌بندی شده‌اند.

جدول شماره ۶: اولویت‌بندی

رتبه	Mean Rank	اصول
۱	9.04	خدامحوری

۲	8.82	ولایت‌مداری
۳	8.75	انضباط، آموزش و قانون‌مداری
۴	8.29	تسلط اطلاعاتی
۵	8.21	بازدارندگی
۶	7.89	دفاع پایدار مردم پایه
۷	7.07	بسیج منابع و امکانات
۸	6.39	چابکی و انعطاف‌پذیری
۹	6.32	شایسته‌سالاری
۱۰	5.39	ظلم‌ستیزی

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

نتیجه پاسخ به سؤال اصلی تحقیق:

– اصول دفاعی جمهوری اسلامی از منظر نامه ۵۳ نهج‌البلاغه کدامند؟

امروز آشکارترین و روشن‌ترین حقایق اسلامی به وسیله بخشی از مدعیان اسلام در کشورهای اسلامی نادیده گرفته می‌شود و شرایطی مشابه شرایط دوران حکومت امیرالمومنین(ع) است لذا می‌توان از دیدگاه دقیق و نافذ امیرالمومنین(ع) به واقعیت‌های جهان و جامعه نگاه کرد و بسیاری از حقایق را دید و شناخت و علاج آن را پیدا کرد. لذا از همیشه به نهج‌البلاغه محتاج‌تریم.

امید است این پژوهش، در این شرایط حساس زمانی که بیش از هر زمان، عطش پذیرش معارف اسلامی، در همه کشورها مشهود است و با توجه به مسائل و مشکلات و نیازهای جامعه امروز توانسته باشد بخشی از ابعاد معارف و اصول دفاعی را برای جوانان مطرح نماید تا نسل آینده بیش از پیش به جامعه مطلوب حضرت امیر(ع) نزدیک شود؛ لذا بر اساس نتایج برگرفته‌شده از تجزیه و تحلیل کیفی تحقیق و داده‌های برگرفته‌شده از جامعه آماری، اصول دفاعی اسلام برگرفته‌شده از نامه ۵۳ نهج‌البلاغه به ترتیب اولویت عبارت‌اند از:

۱- اصل خدامحوری: نیروی‌های مسلح در بلاد اسلامی باید از تقوا الهی، تسلیم در

برابر اراده خداوند متعالی، یاری و استمداد خواستن از خداوند متعال، دوری از رذایل اخلاقی

و تقویت فضائل اخلاقی به خود توسعه‌ای و توانمندسازی خود پرداخته و در انجام هر مأموریتی فقط رضای خداوند متعال را مدنظر قرار دهند، لذا یکی از عام‌ترین اصول در تربیت اسلامی اصل خدامحوری است.

۲- اصل ولایتمداری: از نگاه امام علی^(ع) نیروهای مسلح در بلاد اسلامی تحت فرماندهی ولایت امر مسلمین هرگونه اقدام را بر اساس فرامین و دستور الهی و با صبر و استقامت در مقابل دشمن با سرلوحه قرار دادن ایثار، فداکاری و افتخار بودن شهادت انجام می‌دهد.

۳- اصل انضباط، آموزش و قانون‌مداری: از نگاه مولا علی^(ع) نیروهای مسلح در سرزمین‌های اسلامی همواره با افزایش ویژگی‌ها و خصوصیات ارتش الهی، ارتقاء معنویت، برقراری نظم و انضباط، آموزش مداوم و مستمر، انتخاب و انتصاب فرماندهان صالح، تکیه بر ظرفیت و توان داخلی، توجه به علم و ایجاد راه‌های نو و ابتکاری، منضبط، آموزش‌دیده، شجاع، باهوش، تابع سلسله‌مراتب فرماندهی در مقابل هر دشمنی خواهند ایستاد.

اولین سفارش مولا به فرزند خویش تقوی الهی و نظم در امور است. بدیهی است نیروی نظامی نیز فاقد آموزش و نظم انضباط در میدان جنگ مغلوب دشمن شده و باعث سرشکستگی نظام اسلامی می‌شوند.

۴- اصل تسلط اطلاعاتی: از نگاه امام علی^(ع) دفاع تابع هوشیاری فرماندهان و مسئولین نظام اسلامی بود که به‌طور مرتب فعالیت‌های دشمنان را رصد و پایش می‌کنند. لذا نیروهای نظامی در بلاد اسلامی جهت رسیدن به پتانسیل کامل جهت برتری‌جویی بر دشمن، تصمیم‌گیری برای اقدام به‌موقع و مشورت لازم به متخصصین نظامی نیازمند تسلط اطلاعاتی از فعالیت‌های دشمن را دارد. فرمانده و نیروی نظامی که نتواند محیط خود و دشمن را بشناسد حتماً در زمان یا مکان یا طرح‌ریزی و یا در فناوری که دشمن در میدان جنگ بکار می‌گیرد غافلگیر خواهد شد.

۵- اصل بازدارندگی: نیروهای مسلح بلاد اسلام، با افزایش توانمندی دفاعی، دشمن‌شناسی، تسلط اطلاعاتی و جلوگیری از غافلگیری، پیشرفت در تولید و تجهیزات دفاعی

بومی، آمادگی قدرت پاسخ گوئی بالا در زمان صلح و جنگ باعث حفظ تمامیت ارضی شده و ایجاد بازدارندگی می‌کند. از نگاه نهج‌البلاغه باید به دشمن ثابت شود که در میان راه‌حل‌های موجود، تجاوز کمترین تأثیر را برای او دارد. بازدارندگی، عبارت است از متقاعد ساختن حریف نسبت به این‌که هزینه‌ها و خطرات ناشی از خط و مشی اتخاذی او، از منفعتی که عایدش می‌شود بیشتر است. بازدارندگی، نوعی راهبرد نظامی است؛ اما راهبرد جنگیدن نیست. هدف از اجرای این راهبرد، دستیابی یا تداوم صلح و یا بازداشتن دشمن از حمله یا محدود کردن قلمرو جنگ است.

۶- اصل دفاع پایدار مردم پایه: از نگاه امام علی (ع) دفاع پایدار محصول مشترک نیروهای نظامی، مردم، مسئولان و سایر نهادهای حاکمیتی است که مردم در این فرایند نقش مهم و اصلی را عهده‌دار هستند. لذا در بلاد اسلامی نیروهای مسلح با استفاده از ظرفیت‌های مردمی و همراهی آنان (همانند بسیج مردمی) دفاع یکپارچه‌ای را شکل می‌دهند. ظرفیت‌های مردمی این امکان را به فرماندهان نظامی خواهد داد تا در شرایط بروز جنگ با همکاری نهاد-های مسئول نسبت به سازمان‌دهی، برنامه‌ریزی و هدایت نیروهای مردمی اقدام نموده و ابتکار و کنترل صحنه جنگ به دست آورند. مولا علی (ع) مهم‌ترین الزام دفاع مردم پایه را مشروعیت نظام حاکم بر جامعه مسلمین می‌دانند و نیروهای نظامی را همچو دژ مستحکمی در برابر تجاوز دشمن به مردم و سرزمین اسلام قلمداد نموده‌اند. ایشان معتقدند در صورتی که حاکمیت مسلمین از مشروعیت و حمایت مردمی برخوردار باشد، در هنگامه نبرد مردم دوشادوش نیروهای نظامی به دفاع پرداخته و این دفاع را مقدس و جان دادن در این راه را شهادت و افتخار تلقی می‌کنند.

۷- اصل بسیج منابع و امکانات: نیروهای مسلح در بلاد اسلامی، هنگام مقابله با دشمن با استفاده از تمام استطاعت و توان خود، قدرت مقابله‌ای خود را افزایش داده و با مشورت و هم‌اندیشی با متخصصین، برقراری پیوند با قدرت‌های همسو، استفاده از فرصت‌ها در راستای دفع تهدیدات، با حمایت و پشتیبانی مسلمین و در جهت حفظ و حراست از امنیت و منافع ملی مسلمین و دور کردن از شر دشمنان ضمن احترام به همه‌ی ملت‌های آزاداندیش جهان، اقتدار خود را حفظ می‌کنند.

۸- اصل چابکی و انعطاف‌پذیری: نیروهای مسلح در بلاد اسلام به علت پیچیدگی‌های ترفندهای دشمنان و فتنه‌گران، لزوم آمادگی خود را جهت رویارویی با طیف وسیعی از تهدیدات (با حدت و شدت‌های متفاوت) در جای، جای بلاد اسلام بیش‌ازپیش آشکار می‌سازد؛ بنابراین رزمندگان اسلام ضمن داشتن تجهیزات به‌روز، تحرک و چالاک بودن خود را باید حفظ نموده و قادر باشند در هر مکان و زمانی، مأموریت‌های متفاوت را جهت حفظ اسلام و امنیت عمومی مسلمین انجام دهند.

۹- اصل شایسته‌سالاری: امام علی^(ع) معتقد هستند که فرماندهان نیروهای مسلح در بلاد اسلام، افرادی هستند دارای اصالت خانوادگی، نجیب، باتدبیر، منصف، صالح، میانه‌رو همراه با عدالت همگانی، مستحکم در برابر مشکلات و شداید، شجاع، رهاشده از لذایذ دنیوی، کوشا در جهت تحقق اهداف مکتب اسلام که توسط ولایت امر انتصاب می‌گردند.

۱۰- اصل ظلم‌ستیزی: نیروهای مسلح بلاد اسلام تحت فرماندهی ولایت امر در برابر هرگونه سلطه‌گری، زورگویی، بی‌عدالتی، سمت‌گیری ایستاده و از مردم مظلوم و ستم‌دیده با هر دین، قومیتی نژادی حمایت می‌کنند. از محوری‌ترین موضوع‌هایی که در خصوص نفی ظلم و ستم در نظام سیاسی شیعه مطرح بوده این است که مسلمانان علاوه بر ظلم‌ستیزی باید به مظلومین نیز در غلبه بر ظالمان کمک کرده و از حقوق مظلومان دفاع کنند. بلکه قضیه «دشمنی با ظالم و کمک به مظلوم» به‌صورت دو موضوع از سوی حضرت علی^(ع) و در وصیت‌نامه ایشان به امام حسن^(ع) و امام حسین^(ع) مورد تأکید قرار گرفته است.

یافته تحقیق منتج از مطالعات کتابخانه‌ای

الزامات دفاع از منظر امام علی^(ع):

- دشمن را خوب شناختن؛
- از اهداف دشمن باخبر بودن؛
- برنامه دشمن را رصد کردن؛
- ابزارها و شیوه‌های دشمنی، دشمن را شناختن؛
- به اسلام، قرآن، قوانین و برنامه‌های اسلامی در حوزه‌های مختلف آگاه بودن؛

- الگوی عملی و رفتاری اسلام در دفاع را دانستن؛
- مراقبت از مرزهای بلاد اسلامی؛
- فرهنگ دشمن را به چالش کشیدن و نقاط ضعف آن را عیان کردن؛
- تقویت نقاط قوت و از بین بردن نقاط ضعف خودی؛

منابع

- قرآن کریم، ترجمه آیت الله ناصر مکارم شیرازی، قم، انتشارات اشکذر.
- نهج البلاغه، ترجمه سید جعفر شهیدی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- امام خمینی (رحمت الله علیه)، سید روح الله (۱۳۷۹)، «تحریر الوسیله»، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه).
- حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، سید علی، بیانات قابل دسترسی در وبگاه WWW.khamenei.ir
- امینیان، اعظم و سلطان بیگی چورسی، رقیه (۱۳۹۵)، «اخلاق مدیریتی حکومت دینی از منظر امام علی (ع) در نهج البلاغه (نامه ۵۳)»، همایش ملی دوسالانه قرآن و عترت از منظر اسلام شناسان ایران و جهان.
- تقی‌زاده اکبری، علی (۱۳۸۶)، «قوانین و مقررات جنگ و صلح در اسلام»، قم: زمزم هدایت.
- توحیدی، ارسطو (۱۳۸۹)، «مهندسی تولید قدرت نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی»، ماهنامه نگرش راهبردی، شماره ۷۹ و ۸۰.
- جعفری، سید اصغر؛ متقی، ابراهیم؛ حسین‌خانی، نورالله؛ قربانی، سعید و لطفی مرزناکی، رحمان (۱۳۹۵)، «درآمدی بر دفاع در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله العالی)». تهران: انتشارات دفاع، چاپ اول.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۰)، دلالت دولت، تهران: انتشارات دریا.
- زهدی، یعقوب (۱۳۸۳)، «مبانی دفاع با استناد به آموزه‌های دین مبین اسلام و اندیشه‌های دفاعی حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه) و حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)». تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- زهدی، یعقوب (۱۳۸۹)، «سیاست دفاعی، مبانی، اصول و رویکردها»، تهران، مرکز تحقیقات راهبرد دفاعی.
- عبدالله خانی، علی (۱۳۷۶). تهدیدات امنیت ملی (شناخت و روش). تهران: انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.

- قنبری جهرمی، محمدحسین (۱۳۹۴)، «طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه جمهوری اسلامی ایران در چشم‌انداز بیست‌ساله کشور»، تهران، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- کالینز، جان. ام، (۱۳۸۳)، «استراتژی بزرگ، اصول و رویه‌ها» ترجمه کوروش بایندر، چاپ چهارم، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- کلانتری، فتح‌الله و سعادت‌راد علیرضا (۱۳۹۹). "مبانی دفاع ملی". تهران: دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، مرکز انتشارات راهبردی.
- مراد پیری، هادی (۱۳۹۵)، تبیین اصول و مؤلفه‌های الگوی دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی از دیدگاه اسلام با تأکید بر نظرات و بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، همایش اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، دانشگاه مالک اشتر.
- نوروزی، محمدتقی (۱۳۸۵)، «راهبردهای دفاعی - امنیتی نیروهای مسلح ج.ا.ایران»، تهران، انتشارات سنا.

